

تاریخچه بیمارستان روانپزشکی مشهد

مریم صالحی نیا⁽¹⁾، دکتر فرهاد جعفری⁽²⁾، سید علیرضا گلشنی⁽³⁾

چکیده

مشهد شهری کهن و با سابقه تمدنی درخشان است که از گذشته‌های دور تا کنون از جنبه‌های مختلف تاریخی، دارای اهمیت بوده است. در گذشته، بیماران روانی موجودات ناخواسته و مزاحمی به شمار می‌آمدند که در اجتماع جایگاهی نداشتند. به همین علت در مکان‌هایی مانند زندان، نگهداری و با غل و زنجیر بسته می‌شدند. بیمارستان مشهد یکی از مکان‌های مهم تاریخ روانپزشکی این شهر است که در طول سالیان دراز دچار تغییر و تحول شده است. سیر تغییر و تطور این مرکز نگهداری بیماران روانی، از دارالشفاء رضوی که بیشتر به زندان شبیه بود، شروع و امروزه به یکی از بزرگترین مراکز نگهداری بیماران روانی در کشور تبدیل شده است. در این مکان، دیگر غل و زنجیر و بند و سلول مشاهده نمی‌شود و بیماران روانی با شیوه‌های درمانی علمی و جدید، مراقبت و درمان می‌شوند. مقاله حاضر به بررسی رشد و تکامل و تحول بیمارستان مشهد از ابتدای تأسیس تا کنون می‌پردازد و این نهاد تمدنی را از جنبه‌های مختلف تاریخی مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد.

کلیدواژه: بیمارستان؛ دارالمجانین؛ مشهد؛ تاریخچه

[دریافت مقاله: 1395/4/11؛ پذیرش مقاله: 1395/5/12]

مقدمه

به حلقه‌های آهنین می‌بستند (6). اگرچه بیماران روانی، گاهی تأثر و تاسف مردم را برمی‌انگیختند، اما اکثراً آنها را موجودات مزاحم و ناخواسته‌ای به شمار می‌آوردند که در جامعه جایگاهی نداشتند. تصور عامه این بود که این بیماران باید در مکانی نگهداری و به غل و زنجیر کشیده شوند تا جایی که یا بمیرند و یا بهبود یابند (7، 8).

تا سال 1296 هجری شمسی، وضعیت بیماران روانی در شهر مشهد به همین ترتیب بود، تا این که در همین سال دکتر امیرخان امیرعلم به ریاست این بیمارستان منصوب شد و وضعیت دارالشفاء رضوی را سروسامان بخشید. او بیماران را از محل این دارالشفاء به محل دیگری، که در خیابان الندشت واقع شده بود، انتقال داد. اداره و مدیریت این دارالمجانین، دیگر به عهده دارالشفاء رضوی نبود و از آنجا که یکی از وظایف اداره نظمی (شهربانی)، حفظ حراست و امنیت شهر و جمع‌آوری دیوانگان از سطح شهر بود، دولت اداره و مدیریت

مشهد، مرکز استان خراسان رضوی، شهری با سابقه تاریخی 1200 ساله است که به دلایل فرهنگی، مذهبی، جغرافیایی و استراتژیکی، از گذشته‌های دور تا کنون از اهمیت زیادی برخوردار بوده است. وجود بارگاه امام رضا^(ع) در مشهد، بر تاریخ اجتماعی و سیاسی این شهر تأثیرات آشکاری داشته و زمینه رشد و توسعه این شهر را فراهم آورده است. تأثیر این تحولات بر مشاغل، تحصیلات، آموزش، پزشکی و بهداشت و درمان این شهر بسیار مشهود و پررنگ است (1، 2، 3). بیمارستان مشهد نیز در طول سالیان دراز، تحت تأثیر این تحولات قرار گرفته، تحول و تکامل یافته و به بیمارستان روانی امروزی تبدیل شده است.

دارالشفاء رضوی، در نیمه اول سده نهم هجری قمری، در شهر مشهد تأسیس شد (4، 5). در این مکان، بیماران روانی را درون یک اتاق نگهداری می‌کردند و آنها را به وسیله زنجیر

(1) دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ علوم پزشکی، دانشگاه شاهد، دانشکده پزشکی؛ (2) متخصص پزشکی اجتماعی، دانشگاه شاهد، گروه پزشکی اجتماعی، دانشکده پزشکی. تهران، بلوار کشاورز، دانشکده پزشکی شاهد، گروه پزشکی اجتماعی. دورنگار: 02188966310 (نویسنده مسئول)؛ E-mail: jafari@shahed.ac.ir؛ (3) دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی.

دهند تا دارالمجانین جدید مطابق با اصول بهداشتی صحیح و با بودجه شخصی وی ساخته شود. تولیت آستان قدس نیز دستور داد که از اراضی قسمت انتهایی الندشت که متصل به اراضی گل ختمی می‌شود، محلی را برای انجام این کار در نظر بگیرند و کار ساختمان دارالمجانین مشهد شروع شود. همچنین مقرر گردید که این مکان زیر نظر دارالشفاء آستان قدس رضوی و اداره بلدیة مدیریت گردد (17، 18) و آستان قدس نیز موظف شد که کلیه دیوانگان مزاحم و افرادی را که مبتلا به اختلال حواس بودند و باعث اختلال در نظم حرم امام رضا^(ع) می‌شدند را تحویل دارالمجانین بدهد (18). از آن زمان به بعد، وضعیت بیمارستان مشهد ارتقاء یافت، پرستاران دوره دیده جایگزین پاسبانان‌ها شدند و پزشکانی که تا آن زمان به بیمارستان مراجعه نمی‌کردند، به طور مرتب به وضعیت بیماران رسیدگی می‌کردند. از جمله این پزشکان، دکتر عطاءاله معالی، دکتر شیخ، دکتر حسین یگانه، دکتر امینان بودند که متأسفانه هیچ کدام در رشته امراض روحی تخصص نداشتند، ولی وضعیت دارالمجانین جدید نسبت به گذشته بهبود یافته بود. اما باز هم بیماران طبق اصول و مقررات نگهداری نمی‌شدند و آن‌ها را به صورت لخت و عریان، به وسیله زنجیری که به چوب بلندی به تخت بسته شده بود، مراقبت می‌کردند (6).

مشخصات ساختمان دارالمجانین جدید شهر مشهد

ساختمان این دارالمجانین دو قسمت داشت که یک قسمت آن مخصوص بیماران مرد و قسمت دیگر مربوط به بیماران زن بود. گنجایش این دو قسمت جمعاً 80 نفر بود در حالی که 300 نفر در آن نگهداری می‌شدند (6، 16). قسمت زنانه و مردانه به وسیله دیواری که دارای یک درب بلند (حدوداً 2 متر) بود، از هم جدا می‌شد. مساحت قسمت مردانه، 812 متر مربع بود، 4 اتاق عمومی داشت که عرض و طول هر اتاق 4 در 8 متر بود؛ مساحت بخش زنانه، 192 متر مربع بود و فقط دو اتاق عمومی داشت که عرض و طول یکی از آنها 4 در 7 متر و دیگری 6 در 2 متر بود. علاوه بر این، در قسمت زنانه، دو اتاق مخصوص پرستاران زن وجود داشت و در قسمت جنوب شرقی دارالمجانین یک اتاق جهت دفتر پرستاران مرد ساخته شده بود که دو درب داشت (یک درب به خیابان و درب دیگر به قسمت مردانه باز می‌شد). در قسمت جنوب غربی عمارت، پشت قسمت زنانه، آشپزخانه

این مکان را به اداره نظمیة یا شهربانی واگذار نمود (6). در آن زمان، اداره نظمیة هر کسی که هرزگی، شرارت، مستی، قمار و دزدی کرده بود را راهی دارالمجانین می‌کرد (9، 10)، گاهی نیز مردم عاقل را به جرم دیوانگی به دارالمجانین می‌فرستادند تا از شر زبان آن‌ها آسوده شوند و یا ثرویشان را ضبط کنند (11، 12). در این مکان، وضعیت افراد، بد و مبهم بود و در واقع به تبعید گاهی شباهت داشت که افراد را مانند حیوانی در آن نگهداری می‌کردند. در آنجا دیوانگان را به غل و زنجیر می‌بستند و رختخواب آن‌ها یک تخته چوب پهن بود. وظیفه مراقبت و پرستاری از مجانین به عهده پاسبان‌های اداره نظمیة بود و همه افرادی که در دارالمجانین حضور داشتند (دیوانه، عاقل و مجرم)، به غل و زنجیر کشیده می‌شدند و مورد شکنجه قرار می‌گرفتند (6).

در سال 1300 هجری شمسی، بعد از بازدید هیئت وزرا از کلیه بیمارستان‌های کشور، از جمله بیمارستان مشهد و مشاهده اوضاع نابسامان این مکان‌ها و وضعیت مبهم دیوانگان، اداره بیمارستان‌های کل کشور به اداره بلدیة (شهرداری) سپرده شد (7، 13). از آن زمان به بعد، دارالمجانین در کل کشور زیر نظر اداره صحیة بلدیة اداره و مدیریت می‌شد و یکی از وظایف انجمن بلدیة، تأسیس دارالمجانین و جمع‌آوری دیوانگان از سطح شهر بود (14، 15). پس از تحویل دارالمجانین مشهد به اداره بلدیة به تدریج پیشرفت‌های جزئی نمایان شد؛ به طوری که در سال 1300 (هجری شمسی) محلی را، نزدیک به میدان سوم اسفند، به نگهداری از بیماران روانی اختصاص دادند. پس از چندی این موسسه به محل دیگری به نام خیابان فردوسی در کوچه دیوانه خانه انتقال یافت (2، 6) و از آن جا که این مکان وسعت کافی و موقعیت لازم را برای نگهداری و مراقبت از بیماران روانی نداشت، به مکان دیگری در انتهای خیابان الندشت منتقل شد (16). بنابراین ساختمان دارالمجانین جدید مشهد، در سال 1305 هجری شمسی، در زمین‌های موقوفه آستان قدس رضوی که در انتهای خیابان الندشت واقع شده بود، با کمک‌های مردمی ساخته شد و دیوانگان به این مکان انتقال یافتند (6، 16). یکی از این افراد خیر که در ساخت دارالمجانین جدید مشهد کمک شایان توجهی کرد، خلیل آقا علی اصغراف، از تجار بزرگ شهر مشهد بود. او از تولیت آستان قدس (محمد ولی خان اسدی) درخواست نمود که به علت نبود امکانات بهداشتی در دارالمجانین قدیم، مکانی را در اختیار او قرار

شکل 1- قسمت زنانه و مردانه بیمارستان مشهد

دارالمجانین واقع شده بود که به وسیله یک دالان تنگ به حیاط قسمت مردانه باز می‌شد. در قسمت شمال شرقی ساختمان دارالمجانین، پشت قسمت مردانه، حمامی وجود داشت که دارای چهار نمره بود، یک درب آن به حیاط قسمت مردانه و درب دیگر به حیاط قسمت زنانه باز می‌شد. حیاط هر دو قسمت، مردانه و زنانه، آجر فرش بود و اتاق‌های هردو قسمت سفیدکاری شده بودند (6) (شکل 1).

اوضاع دارالمجانین مشهد تا سال 1314 (هجری شمسی) به همین منوال بود، تا این که در این سال اولین فرهنگستان ایران ایجاد شد؛ در فاصله سال‌های 1320-1314 (هجری شمسی) این فرهنگستان تلاش کرد که برای واژه‌های عربی و اروپایی معادل سازی نماید، از جمله این واژه‌ها کلمه بیمارستان، به معنی جایی که دیوانگان را در آنجا پرستاری و علاج می‌کنند، بود که جایگزین واژه دارالمجانین شد (19) این تغییر نام، تحول عظیمی را در تاریخ روانپزشکی ایران ایجاد کرد و سبب شد که اوضاع بیمارستان‌های کشور از جمله بیمارستان مشهد تا حدی بهبود یابد.

واگذاری اداره امور بیمارستان مشهد به بنگاه بیمارستان

مدیریت و تامین بودجه دارالمجانین مشهد، در ابتدای تأسیس به عهده اداره نظمیته بود. بعد از واگذاری اداره بیمارستان به شهرداری (بلدیه)، بودجه و تشکیلات اداری و مالی و پرسنلی این بیمارستان به بهرداری بلدیه واگذار شد و کلیه بیماران روحی (چه استطاعت داشتند و چه نداشتند)، به

هزینه شهرداری مشهد درمان می‌شدند. مرحوم دکتر عبدالحسین میرسپاسی، از اولین فارغ التحصیلان ایرانی رشته روانپزشکی در سال 1316، به این نتیجه رسیده بود که مانع بزرگ اصلاح بیمارستان‌های کشور، عدم استقلال مالی و اداری آنها است، بنابراین موضوع را با مسئولین بهداری شهرداری مطرح نمود. شهرداری نیز که در آن زمان به فکر بهبود بخشیدن وضعیت اداری و مالی بیمارستان‌ها بود، تصمیم گرفت که اداره آن‌ها را به بنگاه‌های مستقل واگذار نماید. بنابراین در تاریخ پنجم اردیبهشت سال 1324، آیین نامه مربوط به بنگاه بیمارستان به تصویب رسید و دکتر میرسپاسی به ریاست آن منصوب شد.

از آن زمان به بعد، کلیه امور مربوط به بیمارستان‌های کشور، به بنگاه بیمارستان واگذار شد و این بنگاه به منظور حمایت از دیوانگان و جلوگیری از تلفات آن‌ها تأسیس گردید (6، 7). بعد از احداث بنگاه بیمارستان، دکتر میرسپاسی از کلیه بیمارستان‌های کشور بازدید نمود و به اوضاع آنها رسیدگی کرد. او همچنین پس از بازدید از بیمارستان مشهد و مشاهده اوضاع نابسامان آن، اقدامات متعددی انجام داد، از جمله این که غل و زنجیرها را از دست و پای بیماران باز نمود و وضعیت بهداشت بیماران روانی را سر و سامان بخشید، به نحوی که این بیماران ماهی یک بار اصلاح می‌شدند، هفته‌ای یک بار استحمام می‌کردند، لباس‌های آنها، هفته‌ای یک بار جوشانیده می‌شد و رختخواب‌هایشان با دود و گوگرد ضد عفونی می‌گردید (6).

تأسیس بیمارستان‌های روانی به شکل نوین در شهر مشهد بیمارستان روانی دکتر حجازی

بعد از اصلاحاتی که دکتر میرسپاسی برای بهبود وضعیت بیمارستان مشهد انجام داد، روانپزشک دیگری به نام دکتر موسی حجازی، برای اصلاح وضعیت بیماران روانی شهر مشهد، تصمیم به ساخت بیمارستان روانی به شکل نوین گرفت (18، 20). بنابراین بیمارستان روانی دکتر حجازی، در سال 1328، با کمک‌های مردمی و آستان قدس رضوی در زمینی به مساحت 9968 متر مربع تأسیس و به صورت موقوفه در اختیار بیماران روانی قرار گرفت. در حال حاضر بیماران بستری در این بیمارستان، عمدتاً بیماران مزمنی هستند که به دلایل مختلف از جمله پسرفت فرایندهای شناختی، وجود علائم استقرار یافته و همچنین نداشتن حامی و سرپرست، از زندگی طبیعی در اجتماع محروم هستند و بخش دیگری از مراجعه‌کنندگان به این بیمارستان را وابستگان به مواد افیونی که متقاضی ترک هستند، تشکیل می‌دهند (20).

4. Roastai M . History of Medicine in Iran (Based on Records). Tehran: National Library of The Iran press; 2003. [Persian]
5. Abdolhoseini S. Recognition of the Razavi Hospital. Mashhad: pana press; 2012.[Persian]
6. Mirsepasi A. Firms Lunatic Asylum Calendar. Tehran: Tavana press; 1946. [Persian]
7. Davidian H. The Development History of Modern Psychiatry in Iran. Tehran: Arjmand press; 2008. [Persian]
8. Rezai H. Mental Brain Diseases. Tehran: Taban press; 1944. [Persian]
9. Sheykh Rezai A, Azari sh . police Reports of the Tehran's neighbor hoods. Tehran: National Library and Archives of Iran Press; 1998. [Persian]
10. Seyfi M. Discipline and police in Qajar Era. Tehran: Farhangsara Press; 1983. [Persian]
11. Tajbakhsh H. Hospital History of Iran (From The beginning to Present time). Tehran: Institute for Humanities and cultural studies; 2000. [Persian]
12. Shahri J. Social History of Tehran in the Thirteenth Century (life and Business). Tehran: Institute of expressive culture; 1999. [Persian]
13. Babapour J. History and introduction of The Razi Psychiatric center. Tehran: Mir Press; 2008. [Persian]
14. Mosavi Abadi A. Mayors of The Tehran from Naseri up to the Khatami. Ghom: Khoram press ; 1999. [Persian]
15. Malekzadeh E. charitable, welfare and Heath Institutes during The Reign of Reza Shah Pahlavi .Tehran: Iran History press; 2013. [Persian]
16. Mirsepasi A, Nezam A , Bigdeli M. Occurring Mental illness and Statistical Analysis. Tehran: Kavian press; 1965. [Persian]
17. Mosavi Negad SM. Medical and Health in Iran During The Reign Of Reza Shah with Relying on Medical Mashhad[dissertation]. [Mashhad]: Ferdowsi University of Mashhad; 2013.250p. [Persian]
18. Azari khakestar GH. History of Modern Medicine in Mashhad. Mashhad: Azad university of Mashhad; 2016. [Persian]
19. Roustai M. History of The first Academy In Iran (Based on Records). Tehran: Nei press; 2006. [Persian]
20. Mashhad university of Medical sciences. Ebnsina and Dr Hejazi Psychiatric Hospital [Internet]. Mashhad: Mashhad university of Medical science; 2016 [update 2016 Jan 5th, cited 2016 May 20th]. Available From: www.Mums.ac.ir. [Persian]

بیمارستان روانی ابن سینا

بیمارستان و مرکز آموزش روانپزشکی ابن سینا، فعالیت خود را در سال 1359 هجری شمسی، تحت عنوان مرکز جامع روانی، در محلی واقع در خیابان احمد آباد مشهد آغاز کرد. چیزی نگذشت که این مرکز به مکانی دیگر واقع در خیابان فردوسی انتقال یافت و تحت عنوان بیمارستان روانی، زیر نظر سازمان تأمین اجتماعی به فعالیت‌های خود ادامه داد. در همین سال مسئولیت اداره و خدمت رسانی به بیمارستان روانی دکتر حجازی نیز بر عهده این بیمارستان گذاشته شد. در سال 1367 مجدداً بیمارستان ابن سینا (بیمارستان رازی آن زمان) تغییر مکان یافت و در محل جدیدی که همان محل کنونی است، مستقر شد و نام آن از بیمارستان رازی به بیمارستان ابن سینا و سپس بیمارستان و مرکز آموزش روانپزشکی ابن سینا تغییر کرد. از آن تاریخ به بعد این مرکز به عنوان یکی از واحدهای دانشگاه علوم پزشکی مشهد فعالیت خود را ادامه داد. در سال 1379، مرکز بهداشت روانی و روانپزشکی شفا که یکی از بیمارستان‌های وابسته به دانشگاه علوم پزشکی مشهد بود منحل گردید و کلیه وظایف آن اعم از آموزشی و درمانی به بیمارستان ابن سینا محول گردید. در حال حاضر بیمارستان‌های روانپزشکی ابن سینا و دکتر حجازی مشهد از بزرگترین بیمارستان‌های روانی نوین کشور محسوب می‌شوند که علاوه بر خدمات آموزشی، سرویس‌های درمانی لازم را به گروه وسیعی از بیماران بستری و سرپایی ارائه می‌دهند (20).

سپاسگزاری

از استاد گرامی آقای محسن روستایی که اطلاعات مفیدی را برای تهیه این مقاله در اختیار اینجانب گذاشتند بسیار سپاسگزارم.
[بنا به اظهار نویسنده مسئول مقاله، حمایت مالی از پژوهش و تعارض منافع وجود نداشته است].

منابع

1. Seyedi M. Historical and cultural Aspects of the Mashhad City. Mashhad: Avam press; 2003. [Persian]
2. Modares Razavi M , Fayaz AK, Sabeti A , Moluavi H , Farokh M. Mashhad at the Beginning of the Fourteenth Century. Mashhad: University of ferdowsi Mashhad press; 2009. [Persian]
3. Seyedi M. History of the Mashhad City .Mashhad: Jami Press; 2000. [Persian]